

Inventariserend Archeologisch Veldonderzoek (IVO)

Spalstraat 45 te Hengelo Gelderland

Opdrachtgever

Dijkman Projecten
t.a.v. de heer J.H. Visser
Lage Weide 29
7231 NN WARNSVELD

Projectnummer

174066

Autorisatie

Gerapporteerd door: paraaf datum status
A.A.G. Emaus

mevr. drs. A. Buesink

Kenmerk

AEM/ALG/SAH/174066

Gecontroleerd door: paraaf datum status
drs. E.E.A. van der Kuijl

Project : Inventariserend Archeologisch Veldonderzoek
Kenmerk : AEM/ALG/SAH/174066

Colofon

Opdrachtgever: Dijkman Projecten
Project: Spalstraat 45 te Hengelo Gelderland
Projectnummer: 174066
Titel: Inventariserend Archeologisch Veldonderzoek (IVO), Spalstraat 45 te
Hengelo Gelderland
Datum: April 2004
Auteurs: A.A.G. Emaus, mevr. drs. A. Buesink
Verantwoording: Drs. E.E.A. van der Kuijl
Druk: SyntheGra Archeologie bv, Zelhem
ISSN: 1574-0838

SyntheGra Archeologie bv
Postbus 4
6997 ZG Hoog-Keppel
telefoon: 0314-627708
fax: 0314-627726
www.syntheGra.com

© SyntheGra Archeologie bv, 2004

De rechten van intellectuele eigendom verblijven te alle tijde bij SyntheGra Archeologie bv.

Project : Inventariserend Archeologisch Veldonderzoek
Kenmerk : AEM/ALG/SAH/174066

INHOUD

1	Inleiding, onderzoekskader en onderzoeksdoel	3
1.1	Inleiding en onderzoekskader	3
1.2	Onderzoeksdoel	3
1.3	Objectgegevens	4
2	Onderzoeksmethodiek	5
2.1	Bepaling van de regionale achtergrondwaarden	5
2.2	Historisch onderzoek	5
3	Landschapsgenese	6
3.1	Inleiding	6
3.2	Geologie en geomorfologie van het onderzoeksgebied	6
3.2	Bodemopbouw	7
4	Bewoningsgeschiedenis	8
4.1	Prehistorie	8
4.2	Romeinse Tijd	9
4.3	Middeleeuwen	10
4.4	Vroeg-moderne Tijd	12
4.6	Moderne Tijd	12
5	Resultaten van het veldwerk	15
5.1	Veldverkenning	15
5.2	Opzet van het booronderzoek	15
5.3	Resultaten van het booronderzoek	15
6	Conclusie	16
7	Aanbeveling	17
	Gebruikte Literatuur	18

Bijlagen:

- Bijlage 1: Detailkaart van de locatie met boorpunten
- Bijlage 2: Boorstaten
- Bijlage 3: Overzicht geologische perioden
- Bijlage 4: Lijst met afkortingen
- Bijlage 5: Archismeldingen rondom de onderzoekslocatie

1 Inleiding, onderzoekskader en onderzoeksdoel

1.1 Inleiding en onderzoekskader

Op 16 april 2004 is in opdracht van Dijkman Projecten door Synthegra Archeologie bv een archeologisch booronderzoek uitgevoerd aan de Spalstraat 45 te Hengelo gld. De locatie is momenteel braakliggend. De grootte bedraagt circa 1.100 m². De locatie is onderzocht in verband met de voorgenomen bestemmingsplanwijziging. Het onderzoek bestaat uit een historisch onderzoek en een inventariserend veldonderzoek.

Op basis van informatie van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB) te Amersfoort is naar voren gekomen dat voor het terrein een lage archeologische verwachtingswaarde van toepassing is. Op basis van de IKAW (Indicatieve Kaart van Archeologische Waarden) en AMK (Archeologische Monumentenkaart) van de ROB kan worden vastgesteld dat dit waarschijnlijk geldt voor het gehele onderzoeksgebied.

De geplande wijziging in het bestemmingsplan en het daarmee samenhangende grondverzet kan een bedreiging vormen voor de mogelijke archeologische waarden in het plangebied. Op basis van diverse rijks- en provinciale regelingen, met name het verdrag van Malta, Nota Belvédère en de Leidraad Provinciaal Omgevingsbeleid dient een inventarisatie van de archeologische waarden in het gebied gemaakt te worden. De Provinciaal Archeoloog, mw. drs F. de Roode of mw. drs. M. de Rooij zal de resultaten van het onderzoek toetsen. De resultaten van het onderzoek zullen vervolgens in de planvorming betrokken dienen te worden.

Het onderzoek en de adviezen hebben betrekking op de Prehistorie tot en met de Nieuwe Tijd. Het onderzoek is afgestemd op het toekomstig grondverzet en de daarmee samenhangende versterking van het landschap en het bodemarchief.

1.2 Onderzoeksdoel

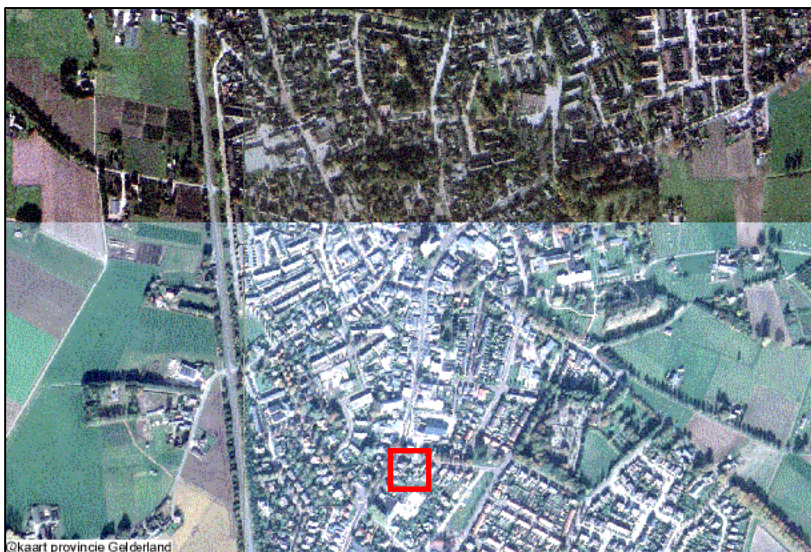
Het doel van het inventariserend veldonderzoek is inzicht te verkrijgen of er op onderzoekslocatie archeologische waarden aanwezig zijn en zo mogelijk van welke aard. De volgende vragen dienen, indien mogelijk te worden beantwoord:

- Zijn er archeologische waarden aanwezig?
- Wat is de exacte aard en datering van de vindplaats(en)?

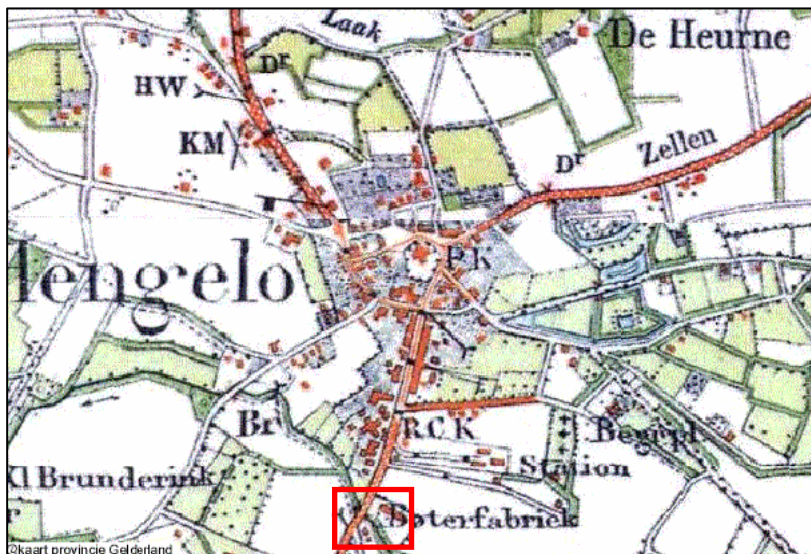
Project : Inventariserend Archeologisch Veldonderzoek
Kenmerk : AEM/ALG/SAH/174066

1.3 Objectgegevens

Plaats: Hengelo
Gemeente: Hengelo
Provincie: Gelderland
Toponiem: Spalstraat 45
Projectnummer: 174066
Kaartblad: 33 H
Coördinaten: 218.300/451.561
Periode: Steentijd tot Moderne Tijd
Oppervlakte: ca. 1.100 m²
Grondgebruik: braakliggend
Geomorfologie: dekzandrug

Abbeelding 1: overzichtfoto met onderzoekslocatie in rood kader.

Abbeelding 2: onderzoekslocatie op historische kaart uit 1865.

Project : Inventariserend Archeologisch Veldonderzoek
Kenmerk : AEM/ALG/SAH/174066

2 Onderzoeksmethodiek

2.1 Bepaling van de regionale achtergrondwaarden

De eerste fase van het historisch onderzoek bestaat uit het bepalen van de regionale achtergrondwaarden. Hiervoor is gebruik gemaakt van beschikbaar kaartmateriaal. Dit zijn:

- Bodemkaart van Nederland (Schaal 1:250.000)
- Bodemkaart van Nederland (Schaal 1:50.000)
- Archeologische Monumentenkaart (AMK)
- Indicatieve Kaart van Archeologische Waarden (IKAW)
- Archeologische vondstmeldingen uit het ARCHIS (Archeologisch Informatie Systeem)

2.2 Historisch onderzoek

Voor het historisch onderzoek zijn de volgende instanties bezocht:

- Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage
- Bibliotheek Universiteit te Leiden
- Staring Instituut te Doetinchem
- Gelders Documentatie Centrum te Arnhem

3 Landschapsgenese

3.1 Inleiding

Er bestaat een sterke relatie tussen de ontstaansgeschiedenis van het landschap en de archeologische verwachting van een gebied. Daarom is het belangrijk om de genese van een landschap goed te bestuderen. De geologische ontwikkeling ligt ten grondslag aan de geomorfologie en bodem. In dit hoofdstuk wordt nader ingegaan op de geologische, geomorfologische en bodemkundige ontwikkelingen op de onderzoekslocatie. Voor de geologische en geomorfologische beschrijving is gebruik gemaakt van de nieuwe Nomenclator van de Ondiepe Ondergrond.¹

3.2 Geologie en geomorfologie van het onderzoeksgebied

De afzettingen in het gebied zijn gevormd in de laatste ijstijden (het Saalien en het Weichselien). Gedurende de één na laatste ijstijd, het Saalien, werd het uit Scandinavië afkomstige landijs opgestuwd in zuidelijke richting. Daarbij werd het bestaande sediment in wallen samen geschoven waardoor onder andere de Veluwe, de Holterberg en de Montferlandse heuvels zijn ontstaan. Het grondgebied van de latere Achterhoek en dus ook van de gemeente Hengelo was toen nog bedolven onder een honderden meters dik landijspakket. De toenmalige beddingen van met name de grote rivieren werden langs de zuidrand van het landijs naar het westen verbogen en kregen gedurende het Holoceen (Bijlage 3) het huidige verloop. Na het afsmelten van het landijs stroomde een deel van het water over de laagste plekken van de stuwwallen, zodat hier en daar openingen ontstonden waardoor de rivieren hun oude loop probeerden te hervinden. De Oude IJssel is daar een voorbeeld van. Er werd onder andere een bres geslagen tussen de stuwwalverbinding van het Montferland en het Oost-Nederlands Plateau.

Na het afsmelten van het landijs werden de dalen geleidelijk opgevuld met zowel door de rivieren aangevoerde sedimenten als met erosiemateriaal uit de stuwwallen. De rivieren hadden in deze tijd een vlechtend patroon. Met name de rivier de Rijn heeft over een grote uitgestrektheid grof zand en grind afgezet, dat behoort tot de Formatie van Kreftenheye. In de omgeving van Hengelo bevinden deze afzettingen zich in het algemeen enkele meters onder de oppervlakte. Ze zijn in de IJsselvallei tientallen meters dik, maar worden naar het oosten toe steeds dunner en ontbreken rond Winterswijk zelfs geheel. Niet alleen de Rijn, maar ook kleinere rivieren als de Berkel, de Veengoot en de Baakse Beek hebben in die tijd zand en grind afgezet, zij het veel meer sporadisch.

In de laatste ijstijd, het Weichselien, heerste in ons land een koud en droog klimaat. Door het vrijwel ontbreken van vegetatie had de wind vrij spel en grote hoeveelheden zand werden verplaatst. Er werden stuifzand- en dekzandruggen gevormd doordat zand van kale vlaktes of droogstaande rivierbeddingen bij storm of harde wind verplaatst werd en elders op oude afzettingen werd gedeponneerd. Hierdoor werd bijna de gehele Achterhoek met een laag zand van wisselende dikte bedekt, het zogenoemde dekzand, dat behoort tot de Formatie van Bostel (Laagpakket van Wierden). Het voor dekzandgebieden typerende reliëf is opgebouwd uit afwisselende ondiepe laagtes en zacht glooiende dekzandruggen -en koppen.

In het op de ijstijd volgende mildere klimaat tijdens het Holoceen ontstonden eerst bossen op de hogere delen en vond veenvorming plaats in afvoerloze laagten. In het Holoceen kregen de rivieren een meanderend patroon. Er is dan duidelijk onderscheid te maken tussen bedding en komafzettingen. De Holocene rivierafzettingen worden gerekend tot de formatie van Echteld.

¹ Weerts et al, 2003.

Project : Inventariserend Archeologisch Veldonderzoek
Kenmerk : AEM/ALG/SAH/174066

3.2 Bodemopbouw

Volgens de bodemkaart bevindt zich op de onderzoekslocatie een veldpodzolgrond. Podzolering is een proces dat kan voorkomen in zandgronden en waarbij neerwaartse verplaatsing van humus en inspoeling in diepere lagen optreedt. Een podzol wordt gekenmerkt door een humeuze A-horizont met daaronder een uitspoelingslaag met grijze loodzandkorrels door ontijzering (EB-horizont). Het uitgespoelde anorganische materiaal wordt in de inspoelingshorizont (B-horizont) afgezet, waarin organische stof al dan niet samen met ijzer is geconcentreerd. De verplaatste en weer neergeslagen organische stof is vormloos en ligt als huidjes op de zandkorrels en in de poriën. Naar onderen toe wordt de grond ongeroerd en vrij van invloeden van bovenaf. Dit wordt het moedermateriaal genoemd (C-horizont).² Veldpodzolgronden komen vaak voor in laag gelegen dekzandgebieden, of in gebieden met een relatief hoge grondwaterspiegel. Voorheen werden de veldpodzolgronden als jonge of heide-ontginningsgronden aangeduid, wat iets zegt over het voormalige grondgebruik.³

² De Bakker en Schelling, 1989.

³ De Bakker en Edelman-Vlam, 1976, 55.

4 Bewoningsgeschiedenis

4.1 Prehistorie

Over de oudste geschiedenis van het onderzoeksgebied weten we zeer weinig. Voor informatie over deze periode zullen we ons dan ook moeten richten op de beschikbare informatie uit archeologisch onderzoek.⁴ De oudst bekende sporen van bewoning worden gevormd door vuurstenen artefacten die toebehoren aan rondtrekkende, jagers/ verzamelaars uit het Laat-Paleolithicum (13.000 tot 10.000 v.Chr.) Bewoningssporen uit het Laat-Paleolithicum worden vooral verwacht op en rond grootschalige landschappelijke overgangszones zoals de Lochemse Berg naar het Berkendal.⁵ Vanaf het Mesolithicum (8800 tot 4900 v.Chr.) is er sprake van een klimaatsverbetering met als gevolg dat het open steppe- en toendralandschap plaats maakte voor een gesloten loofbos.⁶ De jagers/ verzamelaars pasten hun levenswijze aan de veranderende leefomgeving aan. In de omgeving van Gorssel, Ruurlo en Lochem zijn vuurstenen artefacten uit deze periode aangetroffen. In het Neolithicum (4900 tot 2000 v.Chr.) vindt de overgang naar een agrarische leefwijze plaats.⁷ Deze periode kenmerkt zich door de technologische veranderingen die plaats vinden o.a. het gebruik van aardewerk en geslepen stenen hakwerktuigen, zoals bijlen en hamerbijlen en het ontstaan van semi-permanente nederzettingen.⁸

Op welke wijze de overgang naar de landbouw in Oost-Nederland heeft plaatsgevonden zal verder archeologisch onderzoek in de toekomst moeten uitwijzen. Waarschijnlijk is er sprake van een lange overgangperiode waarin jagen en verzamelen naast landbouw en veeteelt nog lange tijd onderdeel uitmaakten van de dagelijkse voorziening van de voedselbehoefte. In de Achterhoek zijn verschillende vondsten uit deze overgangperiode bekend, aanwijzingen voor bewoning in deze periode zijn bekend uit Lochem.⁹ De zandgronden in Noord, Oost en Midden Nederland worden in het Midden Neolithicum bewoond door de mensen van de Trechterbekercultuur, ook wel bekend onder de naam hunebedbouwers en die een zuiver agrarische levenswijze hadden. In Markelo en Neede zijn hiervan sporen terug gevonden.¹⁰ Tijdens het Laat Neolithicum en de Vroege Bronstijd (2000 tot 1800 v.Chr.) lijkt op basis van het vondstmateriaal de bewoning in de Achterhoek toe te nemen. Uit het gebied rond de onderzoekslocatie is een aantal vondsten en vindplaatsen bekend o.a. nederzettingen en begraafplaatsen. In Almen is het bestaan van een grafheuvel bekend en heeft men op de Lochemse Berg een vuurstenen dolk van Noordfranse origine gevonden. Uit de Late Bronstijd en IJzertijd (800 tot 12 v.Chr.) zijn wederom veel vindplaatsen en nederzettingen bekend, het gaat hier met name om begraafplaatsen de zogenaamde urnenvelden o.a. te Gorssel, Lochem, Warnsveld, Hengelo, Zelhem en Vorden. Het zijn begraafplaatsen waarin gecremeerde doden in een urn werden bijgezet.¹¹ Vaak werden deze begraafplaatsen door de latere bewoners van het gebied in verband gebracht met heksen en spookverschijningen, zodoende dat deze plaatsen illustere namen dragen als de Witte Wievenbelt te Epse en de Kattenberg op het landgoed De Wiersse te Vorden. Gezien het grote aantal vindplaatsen mag men aannemen dat deze periode zich kenmerkt door een relatief dichte bevolkingsdichtheid.¹²

⁴ Borman 1978, 23-69.

⁵ Scholte Lubberink en Lohof 1988, 17.

⁶ Scholte Lubberink en Lohof 1988, 17.

⁷ Scholte Lubberink en Lohof 1988, 17.

⁸ Scholte Lubberink en Lohof 1988, 17.

⁹ Scholte Lubberink en Lohof 1988, 17.

¹⁰ Scholte Lubberink en Lohof 1988, 17.

¹¹ Scholte Lubberink en Lohof 1988, 17.

¹² Scholte Lubberink en Lohof 1988, 17.

4.2 Romeinse Tijd

Omstreeks 12 v.Chr. verschenen de Romeinen in het gebied rond de onderzoekslocatie.¹³ Na een periode van conflicten met de Germaanse bewoners van onder andere Oost-Nederland en het aangrenzende Duitse gebied kozen de Romeinen de Rijn als rijksgrens (*Limes*). De Achterhoek kwam hierdoor niet ver van het Romeinse Rijk te liggen.¹⁴ In Laren zijn tijdens werkzaamheden enkele zeer zeldzame Romeinse voorwerpen gevonden en is het bestaan van een inheems-Romeinse nederzetting aangetoond.¹⁵ Het waren dan ook de Romeinen die over dit gebied voor het eerst iets geschreven hebben. Uit de periode dat de Romeinen probeerden de grens van het rijk te verleggen van de Rijn naar de Elbe (12 v.Chr.-47 n.Chr.) zijn ons enkele namen van hier woonachtige stammen bekend. Het waren de Amsivarii, de Chamavi, de Bructeri, Tubanti, Tencteri en Usipeten.¹⁶ De exacte locaties van de woongebieden van deze stammen zijn niet bekend, met het verplaatsen van de Romeinse grens naar de Rijn verdwijnen ze weer voor enkele eeuwen uit de historie. Halverwege de derde eeuw vallen veel van deze Germaanse stammen onder de druk van binnenvallende stammen het Romeinse Rijk binnen. Naast de al genoemde stammen komen in de Romeinse geschriften nu ook de namen van de Chatti en de Saliï voor. In de 4^e eeuw echter werden deze stammen alle tot de Franken gerekend.¹⁷ Hier ligt dan ook een historisch dilemma: was het oosten nu Frankisch of Saksisch? Vermoedelijk werden in de Laat Romeinse Tijd (270 tot 450 n.Chr.) grotendeels verlaten, de vondst van een grafveld uit de 5^e eeuw in Zutphen kan een bewijs zijn dat het gebied niet geheel verlaten werd. Mogelijk was er sprake van bewoningscontinuïteit tussen de Romeinse Tijd en de Merovingische tijd (450 tot 725 n.Chr.) Hiermee neemt het een unieke plaats in de geschiedenis van Oost Nederland.

¹³ Scholte Lubberink en Lohof 1988, 17.

¹⁴ Scholte Lubberink en Lohof 1988, 17.

¹⁵ Borman 1982, 133.

¹⁶ van Es 1980, 28-32.

¹⁷ Blok 1979, 11.

4.3 Middeleeuwen

Achter de naam Franken gaat een verzameling van stammen schuil. Men spreekt hier dan ook wel van een stammenzwerm met een losse structuur.¹⁸ Het feit dat veel stammen aan de grens van het Romeinse Rijk woonden heeft er waarschijnlijk tot geleid dat er een gemeenschappelijke mentaliteit en samenhorheidsgevoel is ontstaan. De naam Frank was waarschijnlijk de naam van de belangrijkste stam, de Saliërs en betekende onstuimig, dapper.¹⁹

Zoals gezegd trokken vanaf de 3^e eeuw de Saksen vanuit Noord-Duitsland naar het zuiden toe en brachten de Saliërs in het nauw. Onder deze druk trokken de Saliërs de grenzen van het Romeinse Rijk over, waar ze als bondgenoten (*foederati*) werden opgenomen. De afzonderlijke vorstendommen werden door Chlodowich (Clovis) verenigd. Vanaf dat moment begon de feitelijke opbouw van het Frankische Rijk. Het kerngebied van dit rijk lag tussen de Somme en de Loire. Na de splitsing in twee delen Auster en Neuster verplaatste het kerngebied zich in de 7^e eeuw naar het noordoosten. Ook de Karolingers die de macht van de Merovingers overnamen richtten hun aandacht op het oosten.²⁰ In de 8^e eeuw lag de grens tussen Franken en Saksen bij de Gelderse IJssel. Na enkele veroveringstochten tegen de Saksen slaagt Karel de Grote er in 804 in om zijn rijksgrens te vestigen aan de Elbe.²¹ Opmerkelijk is een deel van de Saksische adel bereid was het Frankische bewind te aanvaarden en het christendom als geloof aan te nemen. Continuïteit van bewoning in oostelijk Nederland kan door de overlevering van de stamnamen Chamavi en Sali in de streeknamen Hamaland (Hamalando in begin 9^e eeuw) en Salland (Salahom 814, Salalant 960) verondersteld worden.²²

Door schenkingen van land door koningen aan hun belangrijkste volgelingen ontstond een landbezittende aristocratie. Door deze concentratiebeweging gedwongen zochten veel kleinere grondbezitters vaak bescherming bij een machtig heer. Zij vertrouwden zichzelf toe aan de zorg van de heer, die daardoor de positie van een voogd verwierf. Geleidelijk aan zouden de kleine boeren hun bezit en eigendomsrechten geheel verliezen. De boeren mochten vervolgens een stukje land bewerken van de heer, in ruil voor diensten. Meestal ging het daarbij om het verrichten van arbeid op het land (de *curtis* of woonhoeve) van de heer.²³ Deze grote domeinen waren in de noordelijke Nederlanden veel zeldzamer dan in het zuiden. Toch zou juist de oudste vermelding van Hengelo kunnen duiden op een dergelijke constructie.

Hengelo duikt voor het eerst op in de bronnen in aan het einde van de 10e eeuw.²⁴ In een 11e of 12e eeuwse kopie van een document uit 965 lezen we de naam Heingelo. Het betrof hier een testament van de toenmalige bisschop van Keulen, Bruno, waarin *de Villa Heingelo* werd nagelaten aan het door hem gestichte Benedictijnerklooster St. Pantaleon in Keulen. Wanneer een klooster een landgoed in bezit kreeg was gebruikelijk dat een aantal monniken zich ter plaatse ging vestigen.²⁵ Tot aan dat moment was de dichtstbijzijnde kerk die van Zelhem. Hier was reeds in 801 door Ludger of Liudger een houten kapel gesticht. In 792 had Karel de Grote aan deze Ludger het gebied van West-Saksen als zendingsterrein aangewezen.²⁶ In 804 werd Ludger tot bisschop van Muster benoemd, de door hem gekerstende gebieden behoorde voortaan tot zijn bisdom.²⁷ Mogelijk een aanwijzing voor het feit dat Hengelo zo lang een soort "enclave" van Munster was in het gebied dat voor het overige deel toebehoorde tot het bisdom Utrecht. Vanaf halverwege de 12e eeuw heeft er in ieder geval een kerk gestaan in Hengelo.

¹⁸ Wenskus 1961.

¹⁹ Blok 1979, 11.

²⁰ Blok 1981, 288-304.

²¹ Palmboom 1983, 56.

²² Palmboom 1983, 57.

²³ Boer Boone & Hessing 1992, 20-30.

²⁴ Schreuder 1977, 17.

²⁵ Schreuder 1977, 17.

²⁶ Schreuder 1977, 17.

²⁷ Schreuder 1977, 18.

Project : Inventariserend Archeologisch Veldonderzoek
Kenmerk : AEM/ALG/SAH/174066

Het gebied moet in deze periode sterk bebost zijn geweest. Deze dichte bossen bemoeilijkten een uitgebreide ontginning van de regio. De bewoning beperkte zich vooral tot de hoger gelegen gronden in de nabijheid van beken en stroompjes. De oorsprong van de naam Hengelo kunnen we dus met enige zekerheid terug voeren op deze periode, de vroege Middeleeuwen. De uitgang –lo, was in de periode rond 700 na Chr. veel in gebruik bij plaatsen die werden gesticht bij of in een hoogopgaand loofbos. Deze theorie wordt bevestigd door de bevolkingstoename die van de 6e tot en met het eind van de 8e eeuw in deze gebieden plaatsvond. Pas vanaf de 9e eeuw trad er weer stagnatie in, vermoedelijk mede onder invloed van de invallen van de Noormannen. Vanaf 1138 ging het graafschap Zutphen waartoe het grootste deel van de Achterhoek zou gaan behoren, samen met Gelre. De Gelderse graven hadden in de voorgaande eeuw hun machtsgebied al aanzienlijk uitgebreid. Oorspronkelijk lag hun territorium veel zuidelijker, in het gebied van het huidige Limburg. Door hun machtspolitiek wisten de graven van Gelre echter al snel de nodige rechten in Teisterbant en Hamaland te verwerven. De rechtsmacht beruste blijkens een oorkonde uit 1152 bij het graafschap Loon. De invloed van de graven van Loon eindigde voor Hengelo in 1255 toen Herman van Loon de jurisdictie over het gebied verkocht aan Otto II, Graaf van Gelre en Zutphen.²⁸ Onder zijn kleinzoon Reinald II nam de macht van de het Gelders-Zutphense graafschap enorm toe.²⁹

De toenemende macht van de Gelderse graven resulteerde in 1339 tot verheffing van graaf Reinald II tot hertog door de keizer van het Duitse Rijk. Door de soms agressieve politiek van Gelre konden conflicten met de buurstaten niet uitblijven. De Bourgondiërs, die in de Late Middeleeuwen het merendeel van de Nederlanden in handen kregen, ontpopten zich tot de belangrijkste tegenstanders van Gelre. Uiteindelijk moest Gelre het onderspit delven. Bij het tractaat van Venlo van 1543 stond de laatste hertog al zijn rechten en aanspraken af aan Karel V. Deze was als keizer van het Duitse Rijk, Heer van de Nederlanden en koning van Spanje de machtigste Europese vorst van dat moment. De bestaande band van Hengelo met Munster eindigde in 1562 toen bij de herindeling van de bisdommen Hengelo werd ingedeeld bij Deventer.³⁰

²⁸ Stinner et al 2003, 51.

²⁹ Schreuder 1977, 18.

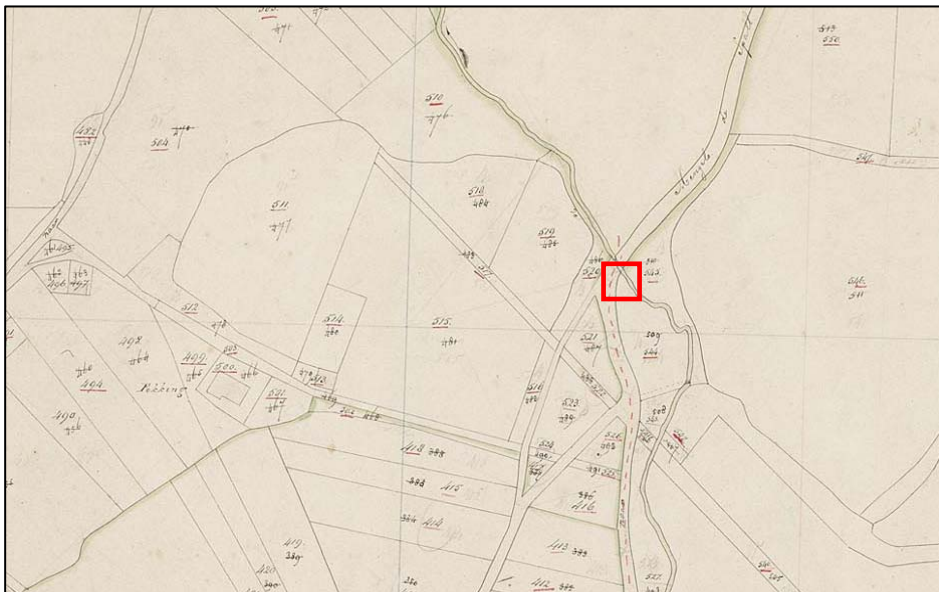
³⁰ Schreuder 1977, 18.

4.4 Vroeg-moderne Tijd

Het strenge optreden van Keizer Karel V en later van diens zoon Philips II van Spanje tegen de protestanten, zorgde voor een groeiende onrust in de Nederlanden. De harde hand waarmee de hertog van Alva als landvoogd de rust trachtte te herstellen was de aanleiding voor de opstand en de Tachtigjarige Oorlog tegen Spanje. Vooral in de eerste fase van de oorlog werd een groot deel van de strijd in de Achterhoek uitgevochten. Sinds 1658 had Hengelo het recht een paarden- en beestenmarkt te houden. Deze kreeg in de loop van de jaren een grote reputatie in de omgeving. Het dorp stelde in deze tijd overigens niet veel voor. Er is sprake van ongeveer twintig woningen.³¹ Op een kaart uit 1711 is er van bebouwing of verkaveling op de onderzoekslocatie geen sprake.

4.6 Moderne Tijd

Bekijken we een verpondingskaart uit 1807, dan zien we op de onderzoekslocatie heide en woeste grond. De dorpskern heeft zich in honderd jaar nog nauwelijks uitgebreid. De locatie ligt in de kern van het dorp. De Achterhoek bleef nog lange tijd een overwegend agrarisch gebied. Wel zien we in de loop van de negentiende eeuw de opkomst van de textielnijverheid. Zo was ook in Hengelo enige tijd een calicofabriek gevestigd. De meeste van deze fabrieken haalden echter het einde van de negentiende eeuw niet. Veel van de omringende grond was nog niet in cultuur gebracht. Deze 'woeste' gronden werden door de dorpingen onderling beheerd in de Marke. De Marke groeide in de loop der tijd uit tot een publiekrechtelijke organisatie, die zaken als waterstaat en dergelijke regelde. In 1881 werd in Hengelo eindelijk de Mark ontbonden.³² Hoewel het aandeel kleine grondeigenaren groot bleef, is in de eerste helft van de twintigste eeuw toch een zekere schaalvergroting te zien in de landbouw.³³ Een deel van deze groei is toe te schrijven aan de ontginningen. Van de 1650 hectare bos en woeste grond die de gemeente Hengelo telde in 1900, was rond 1950 nog slechts 650 ha. over.³⁴

Afbeelding 3: onderzoekslocatie op kadasterkaart uit 1820, gemeente Hengelo. Van bebouwing op de onderzoekslocatie is nog geen sprake. Duidelijk zichtbaar is de Laak. De oorspronkelijk aanwijzende tafel (OAT) van de kadastrale kaart is helaas niet beschikbaar, zodat over de eigenaar en het grondgebruik geen sluitende uitspraken gedaan kunnen worden. Het is aannemelijk dat de onderzoekslocatie een agrarische functie had en tot het dorp behoorde.

³¹ Schreuder 1977, 34.

³² Schreuder 1977, 78.

³³ Ubbink 1955, 27.

³⁴ Ubbink 1955, 48.

Project : Inventariserend Archeologisch Veldonderzoek
Kenmerk : AEM/ALG/SAH/174066

In 1850 werd in Hengelo een hulppostkantoor opgericht. De aan - en afvoer geschiedde te voet. Ontsluiting van het landelijk gelegen dorp vindt plaats in 1858 door het tot stand komen van de Hummelo- Enschedesche kunstweg.³⁵ Het dorp kreeg de beschikking over verharde wegen (grintpaden) naar Vorden, Hummelo en Ruurlo. In 1901 werd in Hengelo de boterfabriek opgericht, de fabriek was voor het dorp van groot economisch belang.³⁶ In 1903 werd de Tramwegmaatschappij opgericht "de Graafschap" opgericht, deze onderhield een stoomtramdienst tussen Zutphen en Hengelo. In hetzelfde jaar kreeg Hengelo ook de beschikking over een telefoonverbinding met de buitenwereld.

Afbeelding 4: foto van de Hummeloseweg genomen vanuit de Spalstraat, de onderzoekslocatie links op de foto is nog onbebouwd. De foto is vermoedelijk van voor 1912. Duidelijk zichtbaar is de Laak, deze Laak voerde het afvalwater van de boterfabriek af naar de Kastanjelaan.

³⁵ Schreuder 1977, 74.

³⁶ Hermans 2001, 263.

Project : Inventariserend Archeologisch Veldonderzoek
Kenmerk : AEM/ALG/SAH/174066

Afbeelding 5: 't Averenck op een foto uit de jaren 30 van de vorige eeuw. Foto: TH. Michels.

De onderzoekslocatie stond begin 20^e eeuw bekend als het Dorp 165, veearts Frans Reichman was de bewoner en had hier zijn praktijk aan huis.³⁷ Na het overlijden van Frans Reichman vertrok de familie uit Hengelo. Het pand aan de Spalstraat werd in 1920 vervolgens gekocht door Peter Michiels, die het verbouwde tot het hotel 't Averenck.³⁸ In 1948 nam Theo de zoon van Peter Michiels de zaak over.³⁹ Vanaf 1950 tot 1959 werd 't Averenck clubhuis van de voetbalvereniging Pax die hun velden aan de Kastanjelaan hadden.⁴⁰ Aan het eind van de 20^e eeuw is de bebouwing gesloopt en is het terrein braak komen te liggen.

Afbeelding 6: 't Averenck op een foto uit de jaren 50 van de vorige eeuw. Foto: TH. Michels.

³⁷ Hermans 2001, 283.

³⁸ Hermans 2001, 284.

³⁹ Hermans 1993,92.

⁴⁰ Hermans 1993,92.

5 Resultaten van het veldwerk

5.1 Veldverkenning

Op 16 april 2004 is door SyntheGra Archeologie bv in opdracht van Dijkman Projecten een veldverkenning uitgevoerd aan de Spalstraat 45 te Hengelo, in aanvulling op het bureauonderzoek. De locatie zal gebruikt gaan worden ten behoeve van geplande nieuwbouw. De bestemmingsplanwijziging heeft tot gevolg dat de grond geroerd wordt op plaatsen waar dit nog niet eerder is gebeurd. De gegevens van het bureauonderzoek zijn gebruikt voor het bepalen van het boorpatroon waarbij rekening is gehouden met de bodemlagen die ooit bewoond geweest kunnen zijn.

5.2 Opzet van het booronderzoek

Het boorpatroon en de boordiepte zijn afgestemd op de te verwachten bewoningssporen. De boringen werden uitgevoerd met een Edelmanboor, diameter 7 cm, waarbij de meest relevante bodemlagen werden gezeefd op een zeef met een maaswijdte van 4 mm. De boorbeschrijvingen zijn geclassificeerd volgens het systeem van classificatie van de Werkgroep Geo-Archeologie.⁴¹

5.3 Resultaten van het booronderzoek

Er zijn in totaal 7 boringen gezet met een diepte tot 2 meter. De gemiddelde terreinhoogte bedraagt 1,90 meter boven NAP. De bodem op de onderzoekslocatie is verstoord tot 60-100 cm. Doordat de bodem tot op deze diepte verstoord is, is het moeilijk om het bodemtype te bepalen. Zeer waarschijnlijk gaat het hier echter wel om een podzol bodem. De bovenste bodemlaag is donkerder gekleurd dan het moedermateriaal, wat duidt op de aanwezigheid van het restant van organisch materiaal. De voor een podzol karakteristieke uitspoelinghorizont en inspoelingshorizont zijn in de bodemprofielen echter niet meer te herkennen door te diepe verstoringen en roering van de bodem. In alle boringen bestaat de bodem uit matig fijn zand, dekzand behorend tot de Formatie van Boxtel.

Omdat er geen archeologische indicatoren zijn aangetroffen in de boorprofielen is het niet mogelijk om de waargenomen bodemlagen te dateren.

⁴¹ Werkgroep Geo-archeologie, 2000.

6 Conclusie

Het doel van het onderzoek was, een antwoord te vinden op de in de inleiding gestelde vragen:

- Zijn er archeologische waarden aanwezig?
- Wat is de exacte aard en datering van de vindplaats(en)?

Op basis van de ligging van de onderzoekslocatie, de verstoorde bodemopbouw en de afwezigheid van archeologische indicatoren kan er geconcludeerd worden dat er voor de onderzoekslocatie een lage archeologische verwachting van toepassing is. Door beantwoording van de eerste onderzoeksvraag zijn tevens de tweede vraag beantwoord.

Project : Inventariserend Archeologisch Veldonderzoek
Kenmerk : AEM/ALG/SAH/174066

7 Aanbeveling

Op basis van het door Synthegra Archeologie bv uitgevoerde onderzoek bestaat er geen bezwaar tegen de voorgenomen plannen op het onderhavige terrein. Mochten er tijdens de werkzaamheden archeologische indicatoren van (pre-) historische activiteiten worden aangetroffen dat geldt hiervoor conform de monumentenwet uit 1988, een meldingsplicht bij het bevoegd gezag, mw. drs. F. de Roode of mw. drs. M. de Rooij de provinciaal archeoloog van de provincie Gelderland.

Project : Inventariserend Archeologisch Veldonderzoek
Kenmerk : AEM/ALG/SAH/174066

Gebruikte Literatuur

- Bakker, H. de en A.W. Edelman-Vlam, 1976: *De Nederlandse bodem in kleur*, Stichting voor Bodemkartering, Wageningen.
- Bakker, H. de en J. Schelling, 1989: *Systeem voor bodemclassificatie voor Nederland, De hogere niveaus*, Centrum voor Landbouwpublicaties en Landbouwdocumentatie, Wageningen.
- Beijers, H., en G. van Brussel., 1991: *Veldnamen als historische bron*, 's-Hertogenbosch.
- Berendsen, H.J.A., 1996: *De vorming van het land. Inleiding in de geologie en de geomorfologie*, Assen.
- Boer, D.E.H. de., M.H. Boone & W.A.M Hessing., 1992: *Delta, Nederlands verleden in vogelvlucht, deel 1 De Middeleeuwen: 300 tot 1500*, Leiden.
- Borman, R., 1978: *Oost-Gelderland archeologisch bekeken*, Zutphen.
- Blok, D.P., 1979: *De Franken in Nederland*, Haarlem.
- Es, van W. A., 1980: *De Romeinen in Nederland*, Haarlem.
- Heitling, H., 1959: *De Achterhoek. Langs Berkel en Slinge*, Lochem.
- Hermans, W.J.M., 2001: *Daar midden in de Graafschap. Kroniek van Hengelo (Gld.) 1900-1919*, Hengelo gld.
- Hermans, W.J.M., 1993: *Alle hoeken van het veld, De geschiedenis van de V. en A.V. Pax*, Hengelo gld.
- Künzel, R.E., D.P. Blok., en J.M. Verhoeff., 1988: *Lexicon van Nederlandse toponiemen tot 1200*, Amsterdam.
- Lubbers, A., 1981: *Hengelo Gld. in oude ansichten*, Zaltbommel.
Monumenten Inventarisatie Projecten, *Hengelo, gemeentebesrijving*.
- Plamboom, E., 1983: *De nederzetting in de Middeleeuwen*, Lochem.
- Ubbink, W.H., 1955: *De veranderingen in het grondgebruik in een zandgemeente (Hengelo Gld.) in de jaren 1900-1950*, Den Haag.
- Stichting voor Bodemkartering, 1979: *Toelichting bij de Bodemkaart, kaartblad 34 oost en 34 west*, Wageningen
- Stichting voor Bodemkartering, 1973: *Bodemkaart van Nederland 1:50.000-Toelichting bij de kaartbladen*. Wageningen.
- Schreuder, F., 1977: *Hengelo Gelderland duizend jaar*, Zutphen.
- Stinner, J., en D.M. Oudesluijs (red.), 2000: *Gelre – Geldern – Gelderland, geschiedenis en cultuur van het hertogdom Gelre*, Geldern.

Project : Inventariserend Archeologisch Veldonderzoek
Kenmerk : AEM/ALG/SAH/174066

Stinner, J., en K, Tekath., (red)., 2003: *Het Hertogdom Gelre*, Geschiedenis, kunst en cultuur tussen Maas, Rijn en IJssel,Utrecht.

Scholte Lubberdink, G.J., Lohof, E., 1988: *Waardevol Cultuurlandschap De Graafschap*, Amsterdam.

Wenskus, R., 1961: *Stammesbildung und Verfassung*, Köln-Gras.

Werkgroep Geo-archeologie, 2000: *Randvoorwaarden voor een beschrijvingssysteem voor aardwetenschappelijke informatie ten behoeve van archeologisch onderzoek*, Utrecht.

Project : Inventariserend Archeologisch Veldonderzoek
Kenmerk : AEM/ALG/SAH/174066

Bijlagen:

Project : Inventariserend Archeologisch Veldonderzoek
Kenmerk : AEM/ALG/SAH/174066

Bijlage 1: Detailkaart van de locatie met boorpunten

Project : Inventariserend Archeologisch Veldonderzoek
Kenmerk : AEM/ALG/SAH/174066

Bijlage 2: Boorstaten

Project : Inventariserend Archeologisch Veldonderzoek
Kenmerk : AEM/ALG/SAH/174066

Bijlage 3: Overzicht geologische perioden

Project : Inventariserend Archeologisch Veldonderzoek
Kenmerk : AEM/ALG/SAH/174066

Bijlage 4: Lijst met afkortingen

Project : Inventariserend Archeologisch Veldonderzoek
Kenmerk : AEM/ALG/SAH/174066

Bijlage 5: Archismeldingen rondom de onderzoekslocatie